

קיסוס

הקיסוס נזכר במשנה שלוש פעמים: בדיני כלאי הכרם, כמין זרע (כלאים ה ה), כצמח מטפס, בהקשר של דיני הסכך (סוכה א ד) ובהקשר של דיני טומאה, כצמח שמאהיל

על הטומאה וחוצץ בפניה (אהלות ח א). נזכר עוד פעמיים בתוספתא (כלאים ג יג; עירובין א ז) בהקשרים דומים. נזכר פעמיים בתלמודים (ירושלמי סוכה א ה"א; בבלי ט ע"ב).

קיסוס

הזיהויים

■ **קיסוס החורש** (*Hedera helix*) - מטפס ירוק-עד רב-שנתי, המצוי ביערות אירופה ובחורש הים-תיכוני. חורשי הגליל העליון הינם גבול תפוצתו הדרומי העולמי. הקיסוס עשוי לטפס לגובה של 20-30 מטר, וכן להתפשט אופקית ולכסות משטחים רחבים. מוכר ברפואה העממית כצמח מרפא. כך הוא הזיהוי בירושלמי, וכך הביאו פיה"ג, כפ"פ (כדעה שנייה), ריבמ"ץ, ערוך, רש"י, רע"ב ותפא"י. ייתכן גם כי לכך כיוונו רנאה"י, זרעים גניזה א, רמב"ם, תנה"י, אלג'אמע - אף שנראה סביר שהכוונה אצלם היא ל**חבלבל השדה** (להלן).¹

חבלבל השדה

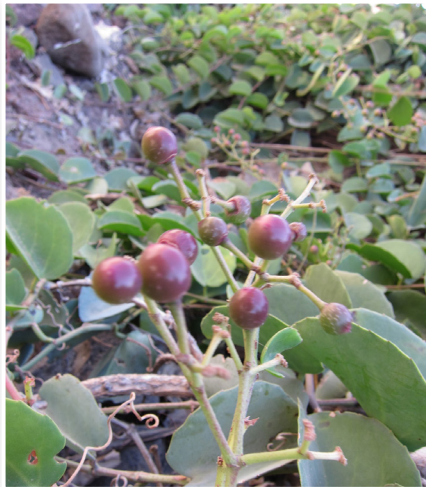

לפופית הקיסוס

■ **חבלבל השדה** (*Convolvulus arvensis*) - מין של שיח מטפס או שרוע רב-שנתי, ממשפחת החבלבליים. פרחיו של החבלבל פעמוניים, בצבעי ורוד או

נרקיס

קיסוסן עגול עלים

אוגניית הציפורן

לבן. תפוצתו העולמית רחבה, והוא נפוץ בצפון הארץ ובמרכזה. כך הוא הזיהוי הראשון של כפוף^פ, ונראה שכך יש להבין גם את זיהויים של רנאה^י, זרעים גניזה א, רמב"ם, תנה^י ואלג'אמע.² אפשרות נוספת שעולה בפירוש אחד מן הגאונים היא שמדובר במין קרוב - **לפופית הקיסוס** (*Ipomoea hederacea*) - הנמנה אף הוא עם משפחת החבלכליים.³

■ אחד ממיני ה**נרקיס** (*Narcissus sp.*) - סוג ממשפחת הנרקסיים. מיני הנרקיס הינם גיאופיטים בעלי בצל. בישראל גדלים שני מיני בר - נרקיס מצוי ונרקיס סתווי. כך זיהה מוה^ע.⁴

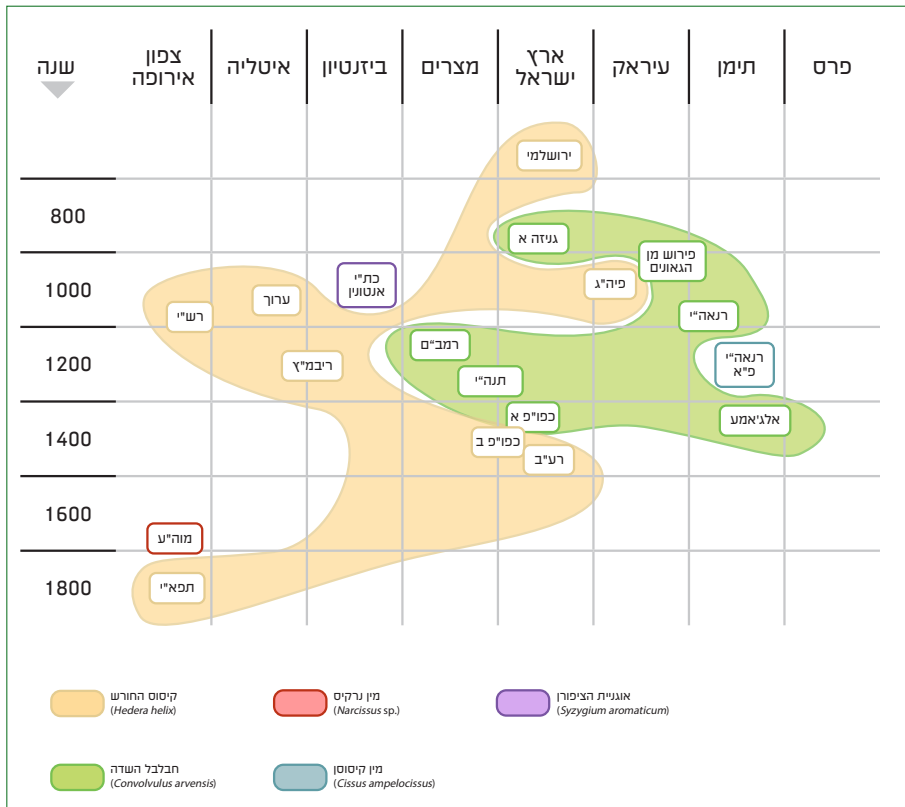
■ אחד ממיני ה**קיסוסן** (*Cissus ampelocissus*) - סוג במשפחת הגפניים, המונה מאות מיני מטפסים. ייתכן כי מדובר בקיסוסן **עגול עלים** (*Cissus rotundifolia*), הנפוץ בחצי האי ערב ובמזרח אפריקה. כך מזוהה ברנאה^י פ^א.⁵

■ **אוגניית הציפורן** (*Syzygium aromaticum*) - עץ תבלין טרופי ירוק-עד ממשפחת ההדסיים. מוצאו מאיי מלוקו שבמזרח אינדונזיה. ניצן הפרח הסגור, שצורתו דומה למסמר, משמש לאחר ייבושו כתבלין הקרוי בפיוני ציפורן. כך בכת^י אנטונין.⁶

עיון

המסורת המרכזית, המתחילה בירושלמי, ומופיעה אצל חלק גדול מהפרשנים, מזהה את הקיסוס שבמשנה עם קיסוס החורש (κισσός היווני). ייתכן כי זיהוים של רנאה⁷, רמב"ם, תנה"י ואלג'אמע - 'לבלב' - נמנה גם הוא עם מסורת זו, אם כי סביר לפרש זיהוי זה כמכוון לחבלבל השדה. על כל פנים נראה כי כפ"פ (בפירושו הראשון), המסתמך תדיר על רמב"ם, הבין אותו באופן השני, ולכן זיהה את הקיסוס המשנאי עם חבלבל השדה.⁷ זיהוי בכיוון זה היה קיים כנראה כבר בתקופת הגאונים, כפי שמוכח בפ"א מן הגאונים, שציטוט ממנו מובא בהוספות לפיה"ג. לפי פירוש זה יש לזהות את הקיסוס שבמשנה עם מין דומה מאותה המשפחה - לפופית הקיסוס.

רנאה"י פ"א מזהה את הקיסוס עם מין קיסוס המוכר בתימן (אף שנפוצים שם גם מיני חבלבל ולפופית).⁸ יש כאן לכאורה נדידת מסורת מסיבות גיאוגרפיות.

זיהויו של מוה"ע - נרקיס - חריג, ונובע מסברה שנוגעת להקשר של האזכור: מיקומו במשנה בין 'אירוס' ובין 'שושנת המלך' - ככל הנראה עשבוניים בעלי פרחים בולטים ומרשימים. כמו כן הוא יוצר את הקישור הלשוני: 'קיסוס'-נרקיסוס'. את הקיסוס שבמסכת סוכה הוא מזהה אכן עם קיסוס החורש.⁹

זיהויו של כת"י אנטונין - אוגניית הציפורן - חריג אף הוא, ונראה שלא מתאים להקשר. אין מדובר בצמח מטפס, ואף לא בצמח הגדל באזור הים התיכון והמזרח התיכון, אלא בעץ הגדל במזרח אסיה, שאת תוצרתו ייבאו כמוצר צריכה לאזורנו.¹⁰

החוקרים מזהים את הקיסוס המשנאי עם קיסוס החורש.¹¹

הערות:

1. ירושלמי (כלאים ה"ח, עמ' 163): קיסוסא < *Hedera helix*=κισσός (דיוסקורידס II, מס' 210; לידל וסקוט, עמ' 954; ספר אסף פ' 155 ס' 106); זרעים גניזה ב: אלבלבאב < להלן רמב"ם. פיה"ג (אהלות ח א, עמ' 87-2): הילבאנא בלש' רבנן וכך פיר' בשאלות < לא מופיע במילונים. נראה שיש לזהות שם זה עם השם הסורי 'חלבנא'=*Hedera helix* (כך במהדיר שם, הערה 4); פ"א מן הגאונים (פיה"ג הוספות והערות עמ' 170): הקיסוס חוסן סאעה ויקאל ורק אלכיא ויקאל אלבילב < 'ורק אלכיא': מילולית: עלי ה'מלפפון' (*Cucumis sativus*) - לא מזוהה; לגבי 'אלבילב' סביר כי מדובר ב'אלבלבאב' - להלן רמב"ם; *حسن ساعة*=*Ipomoea hederacea* (=לפופית הקיסוס. עיסא, עמ' 99, מס' 19). הסוג *Ipomoea* קרוב מאוד לסוג *Convolvulus*, הנמנה כמותו עם משפחת החבלליים - ראה להלן רמב"ם וכפ"פ; רנאה"י (עמ' 30, שם גורס: 'קיסוס'): אלבלבאב < להלן רמב"ם; זרעים גניזה א (אוק.): אלבלבאב < להלן רמב"ם; רמב"ם (כלאים ה ח עמ' רג; אהלות ח א עמ' רפ): אלבלבאב < לילב=*Convolvulus arvensis* (=חבלבל השדה. עיסא, עמ' 56, מס' 8; רמב"ם ביאור, מס' 207; אבן אלביטאר, תפסיר IV, מס' 35); לילב/ לילב=כייב=*Hedera helix* (=קיסוס החורש. עיסא, עמ' 91, מס' 2; רמב"ם ביאור שם; אבן אלביטאר, תפסיר II, מס' 161). מדברי רמב"ם עצמו בביאור שמות הרפואות לא ניתן להסיק באופן חד-משמעי לאיזה מן המינים מתכוון, מכיוון שמביא שם שמות נרדפים רבים שחלקם מזוהים עם מין זה, והאחרים עם המין השני. השם הספרדי שמובא שם - 'קריאולה' - מזוהה בוודאות עם חבלבל השדה - להלן כפ"פ; תנה"י (עמ' 546, ערך קסם): הוא לבלבאב ונקרא גם בלשון הערבית קיסוס < 'לבלבאב' - לעיל רמב"ם. 'קיסוס' - הכוונה היא ככה"נ 'קיסוס': *قوس عليلاب* (ראה אבן אלביטאר, ג'אמע IV, עמ' 19); כפ"פ (עמ' תשנז): קוריאוולא... ואחרים פירשו אילרא < 'קוריאוולא' - *Convolvulus arvensis*=*correhuela*/*correguella* (=חבלבל השדה. עיסא, עמ' 56, מס' 8; רמב"ם ביאור שם; אבן אלביטאר, תפסיר IV, מס' 35); 'אילרא' - להלן ערוך. אלג'אמע (עמ' 116, ערך 'קיסוס'): אלבלבאב < לעיל רמב"ם; ערוך (ח"ז עמ' 148-149, ערך 'קסוס'): אילר"א < *ellera* (איטלקית)=*Hedera helix* (בדויאן, מס' 1782); ריבמ"ץ (עמ' קיח): ירוש'... הקיסוס קיסוסא... בערוך... אילרא ואיני יודע מהו... < לעיל ירושלמי וערוך; רע"ב (כלאים ה ח, גורס: 'קיסוס'): אדר"א בלע"ז שמדלין אותו על התנויות ועל החלונות < להלן רש"י; רש"י (סוכה ט ע"ב; שם יא ע"א) יידרא < *iedra* (צרפתית עתיקה)=*Hedera helix* (קטן, לעזים, מס' 755,759); תפא"י (כלאים ה ח): עפאקרויט < *efeu* (=גר.)=*Hedera* (גרים, מילון, כר' 3, עמ' 32).
2. ראה לעיל הע' 1.

3. שם.
4. מורה"ע (שם): פי' בל"י רומי וערב מין נטע עצים הנסבך בכותל... וזה עניין 'הדלה את הקיסוס'. אבל ענין 'הארוס והקיסוס' לפי דעתי אחר הוא, והוא פרח הנקרא בל"י ורומי נרקיסוס... < Narcissus sp.=νακίσσος (דיוסקורידס IV, מס' 161; לידל וסקוט, עמ' 1160).
5. רנאה"י פ"א (עמ' 36): אלעלפק (וכך גם בפירוש רנאה"י סוכה א, עמ' 4) < علفق=Cissus ampelocissus (http://www.spana-syria.org/Atlas/Camel/WebPage4/6.htm, 11.2.20). הינו סוג של מטפסים ממשפחת הגפניים. בתימן מוכרים לפחות שני מינים הנמנים עימו (ווד, תימן, עמ' 193). Cissus ampelocissus לא נמצא, וייתכן שיש כאן בעצם שני סוגים: Cissus ו-Ampelocissus (גם הוא ממשפחת הגפניים).
6. כת"י אנטונין (עמ' 72 53): καρσοφυλλον < καρσοφυλο Eugenia caryophyllata (לידל וסקוט, עמ' 881. זהו סינונים של Eugenia aromatica).
7. גם ר"י קאפח מבין כך את זיהוי רמב"ם - אהלות ח א, עמ' קעב הערה 11.
8. ווד, תימן, עמ' 233-234.
9. לעיל ירושלמי.
10. שרי ציפורן, עמ' 950.
11. לעף, פלורה, IV, עמ' 74: פליקס, צומח, עמ' 142.